

It is proved that in today's conditions it is necessary to form ideas about preserving an active and productive way of life, person in the later stages of life.

Key words: elderly person; education; self-realization; sphere of self-realization.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2017 р.

Прийнято до друку 24.11.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 364-78:355.08

Ю. Л. Бриндіков

ТЕХНОЛОГІЯ ЗДІЙСНЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ, УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ

Одне з провідних завдань соціальної роботи сьогодення є забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності військовослужбовців учасників бойових дій. Так, згідно Наказу Міністерства оборони України № 702 від 09.12.2015 «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)» [1], визначено процедуру проведення психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції (АТО), та порядок її виконання під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Окрім цього, наголошено, що психологічна реабілітація військовослужбовців є обов'язковою складовою заходів відновлення бойової готовності (боєздатності) військових частин (підрозділів). У п. 4 зазначено, що у зв'язку з великою поширеністю стресових розладів, негативними психодинамічними та психосоціальними тенденціями серед військовослужбовців реабілітаційні заходи проводяться з усіма військовослужбовцями зі складу військових частин (підрозділів), що проходять відновлення боєздатності. Звідси виникає потреба у розробці ефективного алгоритму здійснення реабілітаційної діяльності з комбатантами учасниками АТО.

Теоретико-методичні засади реабілітаційної діяльності досліджувались у різних аспектах вітчизняними (Н. Белікова, Н. Гойда, О. Мерзлікіна, С. Шульце) і зарубіжними (Н. Государев, В. Качесов та ін.) вченими. Значною кількістю дослідників (П. Волошин, І. Галіна, О. Гузій, С. Демчук, Г. Єдинак, О. Міхеєнко, В. Шнайдер та ін.) розкрито загальні підходи, форми, методи і прийоми реабілітації. Водночас,

проблема реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій дотепер залишається маловивченою. Повною мірою це стосується визначення технології (алгоритму) реабілітації військовослужбовців із переліком відповідних форм і методів роботи.

Мета статті – проаналізувати різні підходи до сутності наукової дефініції «технології» та дослідити зміст технології проведення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями, які були учасниками бойових дій.

Насамперед відзначимо, що нині «технологія» – це один із найчастіше використовуваних термінів не тільки у виробництві, а й у медицині, політиці, сфері обслуговування, і, звичайно, в освіті. У наукових публікаціях А. Алексюка, І. Зязюна, В. Онищука, О. Пехоти, С. Сисоєвої, О. Янкович значна увага зосереджена на розкритті сутності та змісту технологій (освітніх, педагогічних, навчальних, соціально-виховних).

Сам термін «технологія» походить від грецького *techne* – мистецтво, майстерність, і *logos* – наука, закон. Тобто «технологія» (дослівно) – це наука (вчення) про майстерність. Зокрема було встановлено, що це поняття виникло у зв'язку з розвитком машинної промисловості, а згодом було застосовано щодо освітньої галузі через намагання поширити його в освітній процес виробничі новації. Учені вважають, що у науковій літературі термін «технологія» виник на початку XVIII століття. Його впровадження пов'язують із прізвищем Федора Полікарпова, який був автором навчальної книги під назвою «Технологія» (1721 р.).

У тлумачному словнику української мови технологія трактується як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; початковий предмет, що викладає ці знання, відомості; сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних операцій тощо.

Цікавим з огляду на мету нашого дослідження вважаємо трактування наукової дефініції, яке представлено у педагогічному словнику під авторством С. Гончаренка [2]. Так науковець відзначає, що технологія має грецьке коріння, яке доцільно трактувати як мистецтво слова, навчання. «За означенням ЮНЕСКО, це в загальному розумінні системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти. Технологію часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання. Ця галузь орієнтована в більшій мірі на перевірку виробленої практики (методів і техніки навчання) в ході емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією» [2, с. 331].

Вчені вважають, що на сьогоднішній день існує понад 300 визначень поняття «технологія». Зрозуміло, що за таких умов особливої актуальності набуває проблема обґрунтування якщо не єдиних, то близьких за суттю підходів до встановлення термінології на основі зближення поглядів учених. Як засвідчує характеристика тлумачення, вчені одногласно переконують про доцільність розуміння технологій як новітніх засобів навчання та як проекту (моделі) педагогічного процесу. Погоджуємося із висновками, що представлені у публікаціях О. Янкович [3; 4; 5] про те, що модель педагогічного процесу передбачає виконання сукупності дій і в цілому є системою. Тому, ми вважаємо, що погляди на технологію як систему, сукупність дій та модель можна прийняти за основу нашого дослідження.

У нашій публікації технологію ми розуміємо як спосіб оптимального досягнення мети усіма суб'єктами та об'єктами реабілітаційного процесу із використанням найбільш оптимальних та дієвих методів. Основними складовими технології реабілітаційної діяльності комбатантів є концептуально-цільові, змістові, процесуальні та результативно-аналітичні компоненти.

За порадою науковців, ми брали до уваги той факт, що на основі технологічного підходу технології, які використовуються під час практичної діяльності у реабілітації військовослужбовців мають бути притаманні певні критерії. До найбільш вагомих критеріїв віднесено: системність, ефективність, оптимальність, алгоритмічність, діагностичність, відтворюваність, прогнозованість. Так, алгоритмічність вказує на те, що для технологій реабілітаційної діяльності має бути притаманна сукупність чи послідовність дій (алгоритм дій), виконання яких гарантує реалізацію цілей. Діагностичність вказує на те, що реалізація технології неможлива без діагностично визначеної мети та діагностики досягнутого результату. Під системністю розуміємо взаємозв'язок основних елементів технології, якими є мета, зміст, форми, методи, засоби взаємодії учасників, результат. Ефективність технології визначається як співвідношення результату до кількості використаних ресурсів. Оптимальність передбачає отримання максимального результату за умови низьких витрат, тобто за найменшої кількості використаних ресурсів.

Зупинимося більш ґрунтовніше на практичних аспектах висвітлення потенціалу технологій для здійснення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями учасниками бойових дій.

Для визначення поетапності технології реабілітації комбатантів розпочнемо з уточнення основних понять. Так, науковці по-різному розуміють термін «реабілітація», як-от:

- систему різних заходів, спрямованих на запобігання розвитку патологічних процесів, які призводять до тимчасової або стійкої втрати працездатності, а також на раннє і ефективне повернення людини в суспільство, до суспільно корисної праці [6];

- «комплекс заходів, спрямованих на відновлення (або компенсацію) порушених функцій організму і працездатності хворих та інвалідів» [7, с. 124];

- перебудову системи відносин особистості й пристосування її до важливих сторін життєдіяльності [8];

- відновлення здатності дисгармонійно розвиненої особистості до нормальної діяльності [8].

Враховуючи наведені вище визначення, мета реабілітації покликана відновити і покращити здоров'я, соціальну поведінку й загальний психоемоційний стан військовослужбовців учасників бойових дій. Для цього потрібна мультидисциплінарна команда фахівців з чітким розподілом функціональних обов'язків. Одним із провідних спеціалістів, який допомагатиме комбатантам адаптуватися до мирного життя, розв'язуючи при цьому соціальні проблеми, є соціальний працівник. Саме тому ми зосередили увагу на основних напрямках реабілітаційної діяльності соціального працівника:

- по-перше, це надання допомоги у відновленні статусу «мирного жителя»; у створенні сприятливого, позитивного середовища (у сім'ї, на роботі); позитивне налаштування на «світле» майбутнє; підвищення власної активності; виховання у комбатантів соціальної відповідальності за свій успіх у житті, можливий за умов завзятої праці;

- по-друге, створення умов для особистісного розвитку комбатантів і зменшення проявів негативних емоційних станів – агресії, тривожності, страхів, фрустрації тощо;

- по-третє, акцентування уваги на позитивних характеристиках військовослужбовців;

- по-четверте, активне використання у процесі здійснення реабілітаційної діяльності різних видів арт-терапії (музико-, казко-, пісочної, арома-, сміхо-, праце терапії).

У контексті нашого дослідження цікавим є розроблений Н. Алаликіною [10] алгоритм реабілітації військовослужбовців, що передбачає три етапи.

1. З'ясування наслідків психотравмувальних факторів, а саме: виявлення стрес-факторів, що викликають негативні психологічні наслідки; дослідження індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців як до призову в Збройні Сили, так і під час служби в ній; вивчення впливу соціально-психологічних умов повоєнної адаптації; вивчення актуальних психічних реакцій, які в минулому мали психотравмувальний вплив.

З метою вивчення психологічних наслідків участі в бойових діях першорядним є аналіз досвіду військовослужбовця, що спричинив виникнення психічної травми. Для цього можна використовувати розгорнуте клінічне інтерв'ю, розроблене Р. Скерфілдом і А. Бланком.

При з'ясуванні наслідків психотравмувальних чинників необхідно враховувати, по-перше, що чим більше ветеран був залучений до бойових дій, тим більше він схильний до насильницьких дій, зловживання алкоголю і наркотиків. По-друге, необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості і життєві обставини до призову в армію; взаємодію особливостей передвоєнного життя ветерана і його бойового досвіду; вплив соціально-психологічних умов повоєнної адаптації.

2. Визначення комплексу психотерапевтичних впливів на військовослужбовців для корекції психотравмувальних реакцій, мінімізації відстрочених посттравматичних реакцій (психологічна реабілітація). На цьому етапі необхідно детально дослідити психічні реакції, які в минулому мали психотравмувальний вплив.

3. Організація соціально-психологічної адаптації до нового середовища.

Слід враховувати той факт, що доволі часто та частина військовослужбовців, яка в більшій мірі потребує соціальної та психологічної підтримки, ізолюються від сім'ї і друзів. Аналізуючи це явище, Д. Вільсон (J. Wilson) приходиться до висновку, що вони споруджують запобіжний «заслін» навколо себе, щоб зберегти контроль над ступенем інтимних переживань, пов'язаних зі значущими людьми. Науковець вважає, що це прагнення до психологічної дистанції і відстороненості викликано військовим досвідом, і вже в мирних умовах військовослужбовець продовжує контролювати глибину інтимних відносин, боячись знову відчути душевний біль, пов'язаний із втратою близької людини. Це супроводжується конфліктами з близьким, виявляється в напруженості і дратівливості [11].

Оскільки у складі комплексної реабілітації нами виокремлений соціально-психологічний вид, зупинимося на розгляді етапів її здійснення:

- 1) встановлення характеру і ступеня вираженості нервово-психічного розладу й особливостей реагування на психічну травму;
- 2) виявлення психічних особливостей особистості і вироблення індивідуальних заходів реабілітаційного впливу;
- 3) оперативне зняття психоемоційного напруження, дратівливості, страху;
- 4) регуляція порушених функцій організму;
- 5) мобілізація особистості для подолання виниклих станів;
- 6) відновлення (корекція) соціального статусу військовослужбовця;
- 7) стимулювання соціальної активності особистості;
- 8) професійна реабілітація або переорієнтація;
- 9) орієнтування на продовження активної діяльності;
- 10) контроль динаміки психічних станів і корекція реабілітаційних заходів [10, с. 93–94].

Психологічна реабілітація, на думку В. Попова [9] відбуватиметься ефективніше за умови послідовного дотримання таких етапів:

- 1) вступний;
- 2) підготовчий;
- 3) катарсичний;
- 4) усвідомлення екстремальної поведінки;
- 5) формування нових навичок поведінки;
- 6) визначення життєвих перспектив (інсайту);
- 7) підтримувальні заходи.

Фахівці [12] стверджують, що для ефективного лікування і реабілітації необхідні такі умови:

- 1) позитивне ставлення до потерпілих з боку суспільства, воно є проекцією відношення до екстремальних подій загалом, які оцінюють різко негативно;

- 2) позитивна оцінка їх у сім'ї;

- 3) можливість розповісти кому-небудь про пережите.

У залежності від виду (соціальна, педагогічна, психологічна, професійна, фізична, медична) реабілітації, технологія реабілітаційної роботи передбачає наявність найрізноманітніших методів, а саме:

- на індивідуальному – це консультивання, бесіди, соціальний патронаж, підтримка та допомога як у центрах соціальної реабілітації, так і за місцем проживання, самооцінка, переконання, заборона, обмеження, вказівка, переучування;

- на груповому – це тренінги, майстер-класи, обмін досвідом, участь у соціальних проектах, лекції, диспути, дискусії;

- на громадському – масові благодійні акції, масові рекреаційні заходи (свята, конкурси, мітинги), встановлення зв'язків із громадськістю за допомогою засобів масової інформації (телебачення, преса, листівки, оголошення, запрошення тощо).

Отже, технологію розуміємо як спосіб оптимального досягнення мети суб'єктами та об'єктами реабілітаційної діяльності із використанням відповідних методів. Основними складовими технології є концептуально-цільові, змістові, процесуальні та результативно-аналітичні компоненти. У нашому баченні технологія реабілітаційної діяльності повинна відповідати таким критеріями: системність, діагностичність, алгоритмічність, ефективність, оптимальність, відтворюваність, прогнозованість. Встановлено, що реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій передбачає комплексну взаємодію команди фахівців – реабілітолога, психолога, соціального працівника, психотерапевта, спрямовану на відновлення комбатанта в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності, що забезпечує можливості для розвитку, соціалізації та адаптації до мирного життя.

Список використаної літератури

1. Наказ Міністерства оборони України № 702 від 09.12.2015 «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в

антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16>. **2. Гончаренко С. У.** Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. **3. Янкович О.** Розвиток освітніх технологій. Зясування сутності поняття / О. Янкович // Вісник книжкової палати. – 2008. – №8. – С. 46–47. **4. Янкович О. І.** Освітні технології вищої школи України: проблеми та перспективи : монографія / О.І. Янкович; за ред. В.М. Чайки; ТНПУ ім. В.Гнатюка, Ін-т педагогіки і психології. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2010. – 208 с. **5. Освітні технології** сучасних навчальних закладів : навч.-метод. посіб. / О. Янкович, Ю. Беднарк, А. Анджеєвська. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – 212 с. **6. Кабанов М. М.** Реабілітація в контексте психіатрії / М. М. Кабанов // Медицинские исследования. – 2001. – Т. 1, Вып. 1. – С. 9–10. **7. Гаджиев К. С.** Политическая наука / К. С. Гаджиев. – М. : Международные отношения, 1994. – 400 с. **8. Мясищев В. Н.** Личность и невроты / В. Н. Мясищев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1960. – 409 с. **9. Попов В. Е.** Психологическая реабилитация военнослужащих после экстремальных воздействий (На материале землетрясения в Ленинкане, межнационального конфликта в Фергане и боевых действий в Афганистане) : Автореф. дисс. канд. псих. наук : 19.00.05 / Владимир Евгеньевич Попов. – М., 1992. – 27 с. **10. Алалыкина Н. Н.** Эффективность психолого-акмеологической реабилитации военнослужащих: Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Наталия Николаевна Алалыкина. – М. : РГБ, 2003. – 200 с. **11. Wilson J. P.** Conflict, stress and growth: The effects of war on psychosocial development among Vietnam veterans // C. R. Pigley, Leventman (Eda). Strangers at home: Vietnam veterans since the war. – K. V., 1980. – P. 127. **12. Березовец В. В.** Социально-психологическая реабилитация ветеранов боевых действий : Дис... канд. псих. наук : 19.00.05 / Владимир Васильевич Березовец. – М. : РГБ, 1997. – 139 с.

Бриндіков Ю. Л. Технологія здійснення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями учасниками бойових дій

У статті представлено різні наукові підходи до визначення технології реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій. Розкрито сутність терміну «реабілітація», що передбачає систему заходів для відновлення й покращення здоров'я, соціальної поведінки й загального психоемоційного стану військовослужбовців учасників АТО. Увагу зосереджено на основних напрямках реабілітаційної діяльності соціального працівника: створення умов для особистісного розвитку й зменшення проявів негативних емоційних станів комбатантів, відновлення статусу «мирного жителя». Встановлено, що технологія реабілітації комбатантів містить комплекс методів на індивідуальному, груповому й громадському рівнях – консультування, бесіди, соціальний

патронаж, підтримка та допомога у центрах соціальної реабілітації, переучування; тренінги, майстер-класи, обмін досвідом, участь у соціальних проектах, лекції, диспути, дискусії; масові благодійні акції.

Ключові слова: технологія, реабілітація, реабілітаційна діяльність, військовослужбовці учасники бойових дій.

Брынди́ков Ю. Л. Технология осуществления реабилитационной деятельности с военнослужащими участниками боевых действий

В статье представлены различные научные подходы к определению технологии реабилитации военнослужащих участников боевых действий. Раскрыта сущность термина «реабилитация», предусматривающего систему мер по восстановлению и улучшению здоровья, социального поведения и общего психоэмоционального состояния военнослужащих участников АТО. Внимание сосредоточено на основных направлениях реабилитационной деятельности социального работника: создание условий для личностного развития и уменьшения проявлений негативных эмоциональных состояний комбатантов, восстановление статуса «мирного жителя». Установлено, что технология реабилитации комбатантов содержит комплекс методов на индивидуальном, групповом и общественном уровнях – консультирование, беседы, социальный патронаж, поддержка и помощь в центрах социальной реабилитации, переучивание; тренинги, мастер-классы, обмен опытом, участие в социальных проектах, лекции, диспути, дискуссии; массовые благотворительные акции.

Ключевые слова: технология, реабилитация, реабилитационная деятельность, военнослужащие участники боевых действий.

Brindikov Y. Technology of Carrying Out the Rehabilitation Activities with Servicemen the Combatants

It is presented in the article the various scientific approaches to the definition of the technology of military rehabilitation of servicemen the combatants. It is discovered the essence of the term “rehabilitation”. It is a system of measures to restore the improvement of health, social behavior and the general psycho-emotional state of the servicemen the ATO participants. It is focused on the main directions of the social worker’s rehabilitation activities. There are such directions as creation of conditions for personal development and reduction of displays of negative emotional states of the combatants, restoration of the status of a “civilian”. It is established that the technology of rehabilitation of the combatants includes a set of methods at the individual, group and public levels. There are such levels as counseling, conversations, social patronage, support and assistance in centers of social rehabilitation, re-education; trainings, master classes, exchange of experience, participation in social projects, lectures, debates, discussions; mass charity events.

It is presented the essential conditions for the effective treatment and rehabilitation of combatants. The main condition is the positive attitude towards the victims of the society, a positive assessment of their family, an opportunity to tell someone about experience. It is established that the rehabilitation of the servicemen in combat operations involves the complex interaction of multidisciplinary team of specialists. There are such specialists as rehabilitation therapist, psychologist, social worker, psychotherapist, aimed at restoring the combatant in rights, status, health, capacity, providing opportunities for development, socialization and adaptation to peaceful life.

Key words: technology, rehabilitation, rehabilitation activities, servicemen the combatants.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2017 р.

Прийнято до друку 24.11.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 379.8:316.42-053.4/66(045)

В. А. Клімчук

ДОЗВІЛЛЯ ЯК СФЕРА СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Сьогодні, на шляху до модернізації вітчизняної системи освіти в умовах євроінтеграції, українське суспільство потребує чіткого розуміння сучасного виховного ідеалу, виховання творчих, усебічно розвинених особистостей, активних творців власного життя, здатних до інноваційної творчості адаптованих до нових трансформаційних процесів у більшості сфер суспільства. В Національній доктрині розвитку освіти в ХХІ столітті знаходимо наголошення на головних аспектах виховання підростаючого покоління, а саме слід приділити увагу фізичній досконалості, розвитку духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової та екологічної компетентності у дітей та молоді, використавши при цьому соціально значущі надбання національної та світової духовної культури. У відповідності до вищезазначеного, відмітимо, що відповідність чи невідповідність ідеалу виховання багато в чому буде визначатися ціннісними орієнтаціями особистості, які значною мірою формуються під час дозвілля. Саме розвиток сфери дозвілля та масової культури людей створює нову сферу – сферу взаємопроникнення культур різних націй в умовах глобалізаційних процесів сучасності.

Зокрема, у Законі України «Про позашкільну освіту» та низці інших законодавчих актів, дозвілля розглядається як специфічна сфера для соціального виховання підростаючого покоління, яка має унікальні можливості формування базових потреб, смаків, почуттів та емоцій